

A BUDAI VÁRPALOTA RÖVID ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

(Javaslat a déli középkori erődrendszer bemutatására)

Írta : GERŐ LÁSZLÓ

A budai várpalota épületsorozatja nemcsak műemlékvédelmi — tehát esztétikai és történeti — szempontból jelentős, hanem a város topográfiájának is legfontosabb tényezője. A városkontúr legjellegzetesebb tagja, és döntőhatású kiindulópontja a Vár alaprajzi kialakulásának, az utcák és terek formálódásának. Azt lehet mondani, ez az épület Budapest városképének igazi tengelye:

Most, amikor műszaki adatfelvétele befejeződött, és helyreállításának tervezése, valamint az állagvédelmével kapcsolatos munkák folyamatban vannak — szükségesnek tartjuk azoknak a szempontoknak ismertetését, amelyeket a vár többi részének rendezésekor a helyreállítások zsinórmértékéül lefektettünk. Ezeket a szempontokat a Műemlékek Országos Bizottsága, valamint a Székesfőváros Művelődéstörténeti Intézete által az 1946—49. években végzett ásatások kellő bemutatására, ha változottan is — a szükséges műtörténeti szempontok tisztázása céljából — fontosaknak véljük.

A Várpalota építéstörténete során hivatkozott irodalom és metszetanyag nem ad eléggé megbízható adatokat az időpontokra vonatkozólag, tehát az erődrendszer falainak építését nem datálhatjuk pontosan; erre csak a most folyó ásatási munkák befejezésekor kerülhet sor.

Buda kialakulásának kezdőpontja a IV. Béla (1235—1270) által 1244-ben a hegy déli ormán későromán-stílusban emelt királyi Vár¹ építése. A tatárjárás után az ország megerősítésére rendelt várak egyikét IV. Béla a pesti hegyen építtette fel,² s ez népes város alapjává lett. Egy másik okmányban Buda már királyi székhelyként szerepel. Máiig nem maradt fenn oly része a várnak, melyet hitelesen IV. Béla építkezésének tudhatnánk. Valószínűleg csak átmeneti tartózkodásra szolgálhatott, és nem volt olyan fényes, mint az esztergomi vagy székesfehérvári paloták.

A krónikák megemlítik, hogy V. István és III. Endre rövid ideig itt tartózkodott. IV. László alatt pedig a Vár már hivatalosan *Castrum Budensae* néven szerepel.³

I. Károly (Anjou vagy Róbert Károly 1308—1324) csellel vette be a várat, és miután Rákoson megkoronázták, nagy ünnepélyt adott a királyi palotában.

¹ 1255-ben kelt oklevelében említi: » . . . a haza védelmére alkalmas több váron kívül a pesti Újhegyen is építtettem erős bástyákkal körülvett várat, melynek számos lakosa van« . . .

² (in monte Pestiensis castrum quoddam extrui fecimus)
Gárdonyi A.: Buda középkori helyrajza. Tanulmányok Budapest multjából IV. 1936 61.

³ Hauszmann A.: A Magyar kir. Vár építésének története. Budapest 1900.

Ekkor emlékeztek meg első ízben íróink erről a palotáról. A budai polgárság ellenzéki magatartása azonban elriasztotta innen I. Károlyt,⁴ és ezért ő is szívesebben tartózkodott máshol, építkezett Visegrádon és Temesvárott.

Nincs adatunk arra, hogy a palota legerősebb épületét, az István-tornyot, IV. Béla utódja, V. István (1270—1272) építette volna, ezért egyéb adat hiányában el kell fogadnunk azt a feltevést, hogy Nagy Lajos (1342—1382) építette; ő ismét ide helyezte a királyi székhelyet egy 1352-ben kelt oklevél szerint. Öccséről, István hercegről nevezték volna a tornyot István-torornak. Nagy Lajos — oklevelekből összeállítható — tartózkodási helyei között Buda nagyon gyakran fordul elő, ez arra mutat, hogy a király az év egy részét rendszeresen Budán töltötte. A kora-középkorban Magyarországon még inkább csak lakótornyokkal számolhatunk, mint palotákkal,⁵ és ezért valószínű az a feltevés, hogy IV. Béla is ilyen lakótornyot emelhetett, s az csak később fokozatosan bővül ki palotává.

A Vár kezdettől fogva lényegében két részre szakadhatott: 1. az erődítményszerű tulajdonképpeni várra, ennek magja az eredeti lakótorny lehetett, és időnként királyi székhelyül szolgálhatott; 2. egy a hegy hosszán nyúló városra, itt a polgárság lakott⁶. Különös csak az, hogy a polgár város a hosszan nyúló magasabb (Duna fölött 60—65 m) várterületet foglalta el, míg a tulajdonképpeni fellegvár — a Vár első erődített jellegű épületeivel, köztük a már említett István-torornyal — az alacsonyabb (55 m) déli részre épült. Ennek a furesaságnak talán az a magyarázata, hogy nem akartak a pesti révtől messzire menni, hiszen ez volt a vidék kulcsfontja, ősidőktől fogva találkozóhelye a kereskedelmi és hadi utaknak, ezeknek tág környezetét pedig a közvetlenül fölötte őrködő toronyból — a Várból — lehetett megfigyelni és ellenőrzés alatt tartani.

A Vár legdélibb pontján emelt torony körül helyezkedett el a többi épület is, mégpedig északfelé fokozatosan terjeszkedően. Közben három belső udvart is alkotott, közülük az első kettő zárt, egy pedig, a legészakibb udvar, északi oldala felé félig nyitott volt.

Nagy Lajos korából sem tudunk még biztosan datálható, csak valószínűsíthető részeket. Nagy Lajos utóda, a Luxemburgi házból való Zsigmond (1387—1437) a német-római birodalom székhelyévé tette Budát, és fényesen kiépítette. Az ő építkezéseiről már részletes tudomásunk van Velius Gáspár (Ursinius) leírásából.⁷

⁴ *Dercsényi D.*: Nagy Lajos kora. Budapest 1939.

⁵ *Gerevich T.*: Magyarország román kori emlékei. M. O. B.

⁶ Az utóbbi városrész egyidejű kialakítására enged következtetni a dömések IV. Béla idejéből származó Szt. Miklós temploma, a mai Ince pápa téren, az 1938-ban általunk feltárt román kori ablakokkal és a Mátyás templom (Nagyboldogasszony templom) korai építési ideje, és az a tény, hogy ez utóbbi kezdettől fogva nem szerzetesi, hanem plébániatemplom volt, tehát közösség számára épült.

⁷ Ezt a leírást még sokan ismételték meg, köztük *Ambrosio Traversari (Camalduense)* *Antonio Bonfini*, *Tubero L.*, *Muenster S.*, *Braun G.* és más későbbi írók.

Zsigmond tervezte a Pest városi kőfalat is a híd védelmére. Bertrandon de la Brocquière lánctól tartott kapuhídról beszél. Ebben az időben épül ki a tulajdonképpeni királyi palota tekintélyes méretekben észak felé. A nyugatra néző szárnyon 1418-ban kezdi meg Zsigmond az építkezést 8 m szélességben és 48 méteres hosszban. Itt van a »friss palota«. Ez a szárny egy darabon oszlopokra támaszkodik.⁸ A másik bővítés e keleti szárnyon folyik, közepén kápolnával, ennek keletelt szentélye a többi középkori templommal azonosan a Duna felé fordul. A nyugati és keleti szárnyépület szép kúttal és Zsigmond ércszobrával díszített udvart zárt be, és míg eddig a védelmet inkább csak a kőépületnek kissé erősebbre épített külső határfalai szolgáltatták, Zsigmond az egész székhelyet, újat és régít, tört vonalakban húzódó fallal övezte; így a palota körül különböző méretű belső terecskék — udvarok — láncolata keletkezett. 1426-ban készült el a nagyméretű lovag- vagy római terem, ennek fafaragványok között festett mennyezete volt, falait selyemhímzésű szőnyegek borították.

A várkastély legfelső Zsigmond-féle védőve ablakos védőfolyosóval készült. A legfelső falat övező alacsonyabb falak és ezek rekeszelő falai alacsonyabb udvarokat (zwinger, cortina) alkottak. Ezek is elég koraiak lehetnek, mert még függőleges a külső falsíkjuk is, s még akkor is megmarad, mikor a tüzéség ágyúállásainak elhelyezésére az udvarokat feltöltik. A feltöltés oldalnyomása támasztására azonban sűrű és hatalmas támpilléreket építettek. A királyi palotát észak felé fal és árok zárta el a polgárvárostól. Zsigmond ebbe a zárófalba helyezte el a palota új bejáratát, mellette a befejezetlenül maradt és ezért csonkatoronynak nevezett 16 m széles oldallal bíró igen erős védőtornyot. A toronynak külön udvara is volt, maga az őrség lakóhelye, pincéi börtönök céljára szolgáltak. Zsigmond építkezései tágasabbak, és ha a középkornak megfelelően még nem is haladják meg sehol sem a 10 m épületszélességet — épületei valósággal megsokszorozzák a palotát. Nem nagyon díszesek, méreteikben azonban igen jelentősek.

Zsigmond palotája bővített formája a korabeli lovagváraknak, melyeknek gazdag és változatos típusa — a korábbi szerény igényekkel szemben — ekkorra már teljesen kialakult. A vár ezt a formáját a tüzéség szerepének túlsúlyba jutásáig, azaz még körülbelül száz esztendeig megtartotta.⁹

⁸ Horváth H.: Zsigmond király és kora. Budapest, 1937.

⁹ A Zsigmond-féle palota már négy tagozódást mutat: a donjon, főépület (palatium) a várur helyiségeivel, a várkápolna, végül a női szárny (Caminata, Kemenate) fűthető szobákkal, melyekhez a konyhák, fürdők, raktárak és egyéb helyiségek és épületek járultak. Ambrosio Traversari a legnagyobb bámulattal ír a palotáról, Vindecke pedig oly pompásnak tartja, »melynél szebbet ember fia szeme nem látott«. Az udvari hizelgés frázisait elhagyva inkább Ursinius Véliusnak a leírását fogadjuk el, aki szerint »Zsigmond palotája inkább nagy kiterjedése, mint szépsége miatt érdemes a megtekintésre«. Méretei mindenestre szokatlanul nagyok lehettek, mert Pedro Tafur a padovai Salone mintájára épültnek mondja, mely pedig az egész középkor egyik legnagyobb arányú profán épülete volt 27×79 m alapterületével és 27 m magasságával. Ha ezekhez hozzávesszük a polgári lakosság házáiról és helyiségeiről ismert oklevélszerűen is bebizonyított adatokat, akkor a Zsigmond korabeli várpalota és a körülötte virágzó város Európa ezidőszere legnagyobb városaival egyforma nagyságot mutat. A Nagyboldogasszony plébániához 200, a Mária Magdolna plébániához 110-nél több ház tartozott. Marcantonio Bonfini

Mátyás (1458—1490) munkáit Bonfini leírásaiból¹⁰ ismerjük. Restauráltatta Zsigmond palotáját, és kisebb toldalékok mellett, főleg a palota külső-belső díszítésén fáradozott. Az örökül kapott változatos épületcsoportot főleg belsejében olyan fényes székhelyé alakította, mely még a széphez szokott kényes ízlésű olaszokat is elragadta, nem is szólva a későbbi törökökről, akik az »aranyalma palotájának« nevezik. A palota már említett északi zárófalát 10 m széles árok előzte meg. Ezen felvonóhidas kapu vezetett, belső oldalain fegyveres, páncélos katonák fémszobrai álltak. Ezután következett Mátyás udvara, a Hunyadiak három nagyszerű gyalogos fémszobrával. A bejárati fallal párhuzamos udvari szárnyban a hivatalok és a titkárság kapott helyet, az okiratmásolók, miniátorok, kódexmásolók helyiségeivel. Az udvar keleti szárnyán négyszegletes torony után összekötő-szárny következett, a zsigmondi épületrészekkel. Ez előtt lehetett az a könnyű lebegő építmény, mely egy ebédlőt, hálót és dolgozószobát tartalmazott, »melyek szinte a vízbe esni látszóttak«.¹¹

Mátyás építkezései még gótikus stílusban készülnek (Nagyboldogasszony-templom, Kolozsvár, Bautzen stb.). Bonfinivel latinra fordíttatja Antonio Averulino (il Filarete) építészettről szóló olasznyelvű értekezését. A milánói Ospedale építészete pedig (Filarete) még középkori hagyományokkal dolgozik. Csak a díszítésben találjuk meg az olasz Beatriceval beköltözött reneszánsz új elemeit — viszont ezek mindjárt a legkiválóbb iskolákból és kezekből származnak, mint : Benedetto da Majano, Camicio, Cellini Baccio, Fioravante és Traui Jakab.

arról tudósít, hogy Zsigmond palotájában sok római régiséget gyűjtött össze. Már ekkor meg lehettek a kezdeti reneszánsz Olaszországgal összekötő szálak Brunelleschi barátja, Maneto Ammanatini — il grasso Legnaiuolo — személyében, aki Pipo Spano (Ozorai Fülöp) halála után a király szolgálatába szegődött. Tudunk az Ausburgból jött ulmi iskolához tartozó Tübingeni György építőmesterről és 16 segédjéről, Holt István stuttgarti kőfaragóról, ugyancsak az ulmi páholyból, Erhart és Lienhart Vingerlin augsburgi ácsmesterekről és 6 segédjükről, akik mind előre megkapták járandóságukat Zsigmondtól, — csak hogy gyorsabban menjen a munka. A keleti és nyugati szárny egyidőben is készülhetett, erre vallanak az azonos mesterjegyek is.

¹⁰ Decades Rer. Hung.

¹¹ A királyi palota kápolnáját Bonfini Zsigmondénak mondja, melyet Mátyás csak dedikált alamizsnás Szent Jánosról, mikor a Szultán 1475-ben nekiadta az ereklyéket. I. emeletén királyi oratorium volt, melyből a Corvina könyvtárba lehetett menni (északra), Attavante, Gherardo Fiorentino, F. A. del Chierico, Giov. Ant. Cattaneo és mások munkáival. Itt volt egy fedett csarnok, nagyszerű kilátással a Dunára. Itt volt Mátyás csillagvizsgálója is. A királyi lakosztályhoz vezető ajtók márvány reliefekkel és aranyozással ékesek voltak, a kápolnaajtó pedig aranyozott bronzból készült. A török elől Pozsonyba mentett kápolnai inventárium több mint 400 arany és ezüst felszerelési tárgyat sorolt fel. A Várhegy nyugati oldalán voltak a kertek. Bonfini sétányokról, márványszobrokról, halastavakról és Mátyás márványcsarnokáról — aula marmorea — ír. A lépcsők, korlátok, kapukeretek mind márványból, jórészt süttöi vörös kemény mészkőből készültek, melyet népiesen márványnak neveznek, vagy kemény-mészkőből voltak, melyekből a későbbi erődítési munkáknál meszet égettek, abban a hét mészegetében, melyet a Rabatta hagyatékából származó bécsi hadilevéltárban levő térképen látunk és melyek közül Hauszmann még 1896-ban négyet megtalált, körülöttük a legszebb hazai u.n. vörösmárvány töredékekkel, melyek eddig ismert várbeli anyagunk legszebb darabjai és melyeket azóta múzeumban őrzünk. A kápolnához délről csatlakozó szárny volt a kanonokok káptalanja. Az udvar közepén gazdag márvány medence Angelo Poliziano latinnyelvű epigramm-jával és Pallas Athene fémszobrával Antonio Verocchiotól. Ebből az udvarból szűk átjáró vezetett a legbelsőbe.

Azonban Mátyás nemcsak szépítette a várpalotát, hanem az új tüzérségi harc ellen új falakkal is körülvette a várat. E falakat a budai vár keleti oldaláról Wolgemut és Pleydenwurff 1467 előtt készített és a Hartmann-Schedel-féle krónikában ábrázolt képéről ismerjük; alaprajzukat a bécsi hadilevéltár Rabatta hagyatékából származó »Plan de la ville et Chateau de Buda« című térképe adja meg. Az ismert térképek közül ez a legpontosabb; ma is megbízható és az újabbkori felmérésekkel bámulatraméltóan egyező rajzát láthatjuk Károlyi Árpád és Wellmann Imre (Buda és Pest visszavívása 1686. Bp. 1936) munkájának rajzmellékleteiben. A nyugati homlokzatról az 1552-ben közzétett Münster-féle Cosmographiában lévő látkép tájékoztat.

Mátyásnak tulajdonítják az üresnek jelzett déli nagy rondellát — vagy olasz bástyát (Baluardo d'Italia - torrione vouto), cca 40 m átmérője volt. Előtte körbefutó, 6—7 m széles udvar (cortina, zwinger) után a fal adja töretése megakadályozására a bástyafal fél magasságig nyúló védőfalat, ezt pedig mellvéd zárja le.

Valószínű, hogy a megerősítések jórésze — Paolo Giovio tudósításával egyezően — 1534 és 40 között Zápolya János rendeletére készült Domenico da Bologna hadimérnök tervei szerint (Maggiorotti-Banfi le fortificazioni di Buda stb.).

A Vár körül húzódó alacsonyabb szinten lévő védőöv legdélibb csúcsa a már említett nagyrondella (Olasz-bástya, Nagy Frengi-bástya) volt; kettős felvonóhidas kaputorony (Olasz-kapu, Frengi v. Szoluk-kapu) vezetett ide. A kapu gyalogosok számára szolgáló szűkebb nyílása ma is teljesen ép, a lovasok tágasabb nyílásának felseje hiányos. A kapu előtt hosszan nyúló kapu-udvar volt, ez előtt körös-körül a nagy déli bástyát is körülvevő, cca 15—16 m széles száraz árok, utána szelíd glacis kezdődött. A száraz árkon át híd vezetett. A hídhöz a vízi rondellából és a Tabánból út vitt. A vízi rondellából hármassal vezetett föl a várba, bennük titkos lépcsővel. A vízi rondellában volt Mátyás híres vízemelőgépe, mely a palota szökőkútját és kertjeit ellátta.

A déli nagy rondellába nyugat felől is vezetett egy út, a nagy nyugati udvaron át. Ezt a nagy udvart sűrűn beépítették házakkal a török-korban és Új világnak (Jeni Mahallenak) nevezték.

A nagy déli rondella mögötti területet — úgy gondoljuk — a palota déli zárófala előtt felmagasították, ezzel magyarázhatók az Új világból a rondellába vezető kapu melletti falak, mint földet támasztó falak. Ugyanezt magyarázza a Dunával párhuzamosan haladó faltól néhány méternyire beljebb, egykorú térképeken ábrázolt párhuzamos fal; ez a magasabb hátsó síkra való feljutás lejtőjét határoolhatta.

Innen a kapu-udvarral párhuzamosan, de fölötte — a palota előtt — húzódó keleti udvarra lehetett jutni egy felvonóhidas, kettős kapuval. A kapun átjutva a keleti kis udvarba jutunk, ez enyhén emelkedik észak felé és a Duna felől hatalmas pillérek támasztják. Az udvarból ismét felvonóhidas kapu vezet

az újabb udvarba, ennek falait azonban már a későbbi palota építésénél lebontották.

Az említett utolsó kapu előtt a vár övezőfalában nyílás látható, ezen át a palotát közvetlenül körülvevő udvarokba lehetett jutni.

Az itt leírt védelmi rendszer koraközépkori jellegű és a Vauban-féle csillagerődök előtti típus. Az a példa, mely a függőleges várvédelmi módszerek feladása és az ágyu bevezetése első idejében keletkezett. Az összes meglévő falak, restaurálható szintek lehetővé teszik, az egész védelmi rendszer bemutatását. A falakról javasoljuk lebontani azokat az utólagos rátéteket (kilátó folyosók, kőbabás mellvédkorlátok stb.), melyek régi hatásuktól megfosztják, és eredeti jelentésükből kivetkőztetik őket. Javasoljuk továbbá a palota déli homlokzata tengelyében lévő teljes lépcsőrendszer lebontását is, mert a vázolt védelmi rendszer bemutatását lehetetlenné teszi — és a már hivatkozott kő-mellvédekkel együtt annyira sérült, hogy visszaállítása igen költséges volna. Az itt elbontott, még ép részek a palota újabbkori, megmaradó részei kertépítmenyeinek kiegészítésére célszerűen felhasználhatók.

A védelmi rendszer műemlékvédelmi kiemelésével és megmutatásával esztétikai és történelmi értéket óhajtunk adni ilyenekben ugyis szegény fővárosunknak. Az esztétikai élményt az adná meg, ha a várvédelmi rendszert nyersen és cicoma nélkül mutatnánk be, rideg valóságában is monumentális hatásával. Ezek az egymást terraszosan követő udvarok kő, téglá, kavics burkolattal készülének, kevés geometrikus gyepterülettel, inkább csak szegéllyel, fügebokkal, egy-egy ciprussal — míg köröskörül a tabáni fürdőpark terület és a palota-kert gazdagsága erős ellentétet adna. Ugyanez az ellenpont-hangsúly adná meg az érdekességet a helyreállított barokk épület gazdagtagolású homlokzata és a feltárt középkori épületek egyszerűsége között; ez különösen a régi palotának az új mögött való bemutatásában jelentkeznék.

Itt ugyanis lehetőség nyílik arra, hogy az új palota a legdélibb homlokzat-szakaszán téglalábakra állíttassék és alatta áttekintés nyílják a középkori feltárt palota 6 m magas homlokzati falaira, a már kiásott kápolnát és lovagtermet és a még kiásandó István tornyot is beleértve. Ezek az itteni terepszint erős lesüllyesztése révén eredeti környező szintjükéről lesznek megközelíthetők, míg ma gödörként láthatók. Ily módon ezen a szakaszon a védőfal belseje is hat méteres magasságban mutatkozik, a palotát környező csatlakozó udvarok térhatását nagyszerűen érzékeltetve.

A tervezet történelmi értékét nem kell külön kiemelniünk, hiszen az ásatás eredményeinek bemutatása oly oktató és érthető módon történnék, hogy a laikus szemlélők legszelesebb tömegeiben is első látásra értelmes magyarázatot adna az egykori állapotról, a mai utólagos feltöltődések megtartása mellett azonban még a szakértők sem kapnak egészen világos képet.

A régi szint viszont megmaradna a kápolnától északra terjedő homlokzat teljes hosszán, a régi mellvédekkel, terraszokkal és a teljes kilátással.

Innen széles szabad lépcső vinne a régi palota lejjebb fekvő szintjére, mert meglepő hatását távolról nem lehet érzékeltetni; ugyanis a palota lábazatát az előtte megmaradó középkori erődfal teljesen eltakarja, tehát a budai vagy pesti Dunapartról a palota távlati hatása nem változik.

A déli erőrendszer megközelíthető állapotát látjuk Hallart ostromképén.¹²

II. Ulászló és II. Lajos nem nagyon törődött a vár fenntartásával, kincseit széthordta, elzalogosította.

Zápolya János ismét lakhatóvá tette a palota belsejét és a várfalakat is megerősítette. Ferdinánd vezére, Roggendorf 1541-ben ostromolta Budát; Izabella, Zápolya özvegye lakott itt akkor. A torony igen megsérült az ostrom alatt. Roggendorff hadseregével együtt a harcmezőn maradt és Szolimánrak vérontás nélkül sikerült elfoglalnia még ez évben az Izabellától feladott várat.

A török bevonulásakor nem gyújtotta fel a palotát, de kifosztotta. Schweiger Salamon 1575-ben fordult meg Budán. A kapuk, lépcsők, megcsönkítva voltak ekkor, a termek elhanyagolva, tetejükön az eső becsurgott.

Az 1686-os ostrom azután elpusztított mindent, amit a török meghagyott. A Corvina maradványait Marsigli szedte össze. A lakosság a palotát kőbányának használta. A budai polgárok innen hordták az építőanyagot házaik helyreállításához. Gazdátlan rom volt 1714-ig, ekkor Regal várparancsnok előterjesztést tett a rompalota lebontására és az erődítmény beépítésére. III. Károly (1711—1740) azonban utasítja az előzetes felvételre, ezt Regal Hölbling János pesti építómesterrel el is végezteti. Egyben arra is kapott Regal utasítást, hogy a még megmaradt régiségeket, feliratokat és márványszobrokat kísérje különös figyelemmel.¹³

1715-ben bemutatta felvételi terveit a bécsi haditanácsnak. Restaurálási terveit elfogadták, de kivitelezésükre tapasztaltabb mérnököt küldtek ki Fortunato de Prati személyében. 1718-ban a felső falegyenig jutnak. Az építkezés lassan halad. 1720-ban Daun Henrik József veszi át a városparancsnokságot. Az 1723-as nagy vári tűzvészben felrobbant puskaportorony robbanása a fehérvári kaput is rombadöntötte és szétrombolta a még mindig befejezetlen palota tetőzetét is.

1749-ig állott az 1715-ben kezdett, azonban még külsőleg teljesen ki nem épült palota. Alaprajzát Langer Ferenc 1749-i budavári térképén láthatjuk.¹⁴ Bél Mátyás »Notitia Hungariae«-jában 1737-ben megjelent Mikovinyi-féle metszet olyan részletekkel ábrázolja, melyeket Matthey mérnök hitelesebbnek mondható felvételén nem láthatunk.

A palota nyers alakját és körvonalait tehát Hölbling adta meg, mert elválasztotta a fal-romok ráépítésre felhasználható részeit a teljesen romosaktól és ezzel kijelölte a palota alapjait és terjedelmét. Pratira várt volna a belső

¹² Lux Kálmán és Károlyi-Wellmann id. munkáiban.

¹³ *Bánrévi Gy.*: A budai királyi palota újjáépítése III. Károly alatt. Tanulm. Budapest multjából. I. Bp. 1932.

¹⁴ Hadtörténeti Levéltár, Budapest.

építészeti megoldás és általában a magasabb mérnöki munka, ez irodalmi adataink szerint el is készült, de tervünk nincsen róla és kivitelre sem került.¹⁵

A III. Károly által abbahagyott Prati-Hölbling-féle palota újjáépítésének gondolata 1745-ben merült fel, de minthogy hiányzott az építéshez szükséges összeg, csak 1748-ban egyezett bele felépítésébe Mária Terézia (1740—1780). Pálffy János és Grassalkovich a városokat és vármegyéket adakozásra szólította fel, és 1749-ben kezdődtek meg a munkálatok. Az 1755-ben kelt De la Motte és Sonnleuther-féle¹⁶ térképen már a palota teljes alaprajza látható. Binder 1760-as metszete már a külsőt is befejezettnek mutatja. 1764-ben a középrész tető alá kerül, akkor a királynő meglátogatja az építkezést, s az végre is 1770-ben befejezést nyert. Szerzőjét a Jean Nicolas Jadot udvari főépítész tervvázlatait módosító Franz Anton Hillebrant személyében látjuk.¹⁷

Minthogy a királynő csak egyszer lakott benne, 1762-től 1772-ig ideiglenesen az Angolkisasszonyokat helyezték ide, majd 1779-ben a Nagyszombatból áthelyezett egyetemet. Az egyetem 1784-ig volt itt. Később Sándor Lipót, majd József nádor lakhelye lett.

Az 1848-49-i szabadságharc idején a jobbszárny és középrész majdnem teljesen elhamvadt. Helyreállításakor sok változáson ment át. Az 1871-es városrendezési tervpályázaton több tervben szerepelt az 1867-i koronázáskor szűknek bizonyult vár kibővítése. Végül is 1874-ben Ybl Miklós kap megbízást a palota kibővítésére; munkáját halála után (1891) Hauszmann Alajos veszi át. Az első bővítési munkálatok 1890-ben indulnak meg, miután 1881-ben a várbazár építése befejeződött. Az Ybl által tervezett — a Krisztinavárosra néző — szárnyat és a két összekötő szárnyat is átdolgozta Hauszmann 1893-ban. 1896-ban letették a palota alapkövét. Hauszmann a Szent György térig terjedő, 304 méter hosszú, Dunára néző homlokzatvonalon megismételte a régi homlokzatot és a beugró szokatlan középrészt eléje rakott lépcsőkkel és hatalmas — bár kissé zavaros képzésű — németes vonalú kupolával emelte ki, eléje oszlopos tympanont tett, hogy a párkányvonal egyenes körbefutását »megpuhítsa.« A régi tetőidomokat megváltoztatja. Hauszmann a Szent György-tér rendezése és Erzsébet-emlékmű elhelyezése címén a Miniszterelnökségi palotát (Sándor palota) le akarta bontani és a Hadüggel egyvonalba új palotát akart építeni, azonban terve kivitelére szerencsére nem került sor. Ő építette a század első éveiben a lépcsőpavillont és télikertet, valamint a nagy déli lépcsőt, az új üvegházat és »rendbehozta a régi várfalakat is.«¹⁸

A palota helyreállítási tervei elkészítésével a Középülettervező Intézet Janáky István építész vezetése alatt álló osztálya foglalkozik, Perényi Imre építész irányítása mellett.

¹⁵ Alaprajzát l. Langer Ferenc Budavár 1749-i térképén a Magyar Hadilevéltárban.

¹⁶ Hadilevéltár Bp.

¹⁷ Kapossy J.: Mária Terézia budavári kir. palota tervező mestere. *Archaeológiai Értesítő* XLII. (1928.).

¹⁸ Hauszmann A.: A magyar királyi vár. Budapest 1912.